

**ДІАХРОНІЯ ТА СИНХРОНІЯ НІМЕЦЬКИХ МОВНИХ ВПЛИВІВ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ
(НА РІВНІ ФЕМІНІТИВІВТВОРЕННЯ І ФЕМІНІТИВОВЖИВАННЯ)**

**DIACHRONY AND SYNCHRONY OF GERMAN LANGUAGE INFLUENCES
IN THE NATIONAL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD
(AT THE LEVEL OF FEMININITIVE FORMATION AND FEMININITIVE USE)**

Брус М.П.,

orcid.org/0000-0001-5874-1045

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови*

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У контексті антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ щодалі більшої актуальності набуває поняття мовної картини світу як засобу експлікації концептуальної картини світу. Одних із шляхів ускладнення обох картин світу є запозичення зі споріднених і неспоріднених мов, унаслідок опосередкованих або безпосередніх контактів між народами та їхніми мовами.

Для збагачення й поглиблення української мовної картини світу чималу роль відіграють українсько-німецькі контакти, еволюція яких охопила всю історію розвитку української мови та зумовила поповнення власного лексикону запозиченнями давнього германського й сучасного німецького походження.

Дослідження українсько-німецьких контактів та їхнього значення в розбудові власної мовної картини світу сфокусовано на *фемінітивах-германізмах*. Тому стаття присвячена розкриттю історії фемінітивів германського походження на українському ґрунті як засобах іншомовного впливу на розвиток української мовної картини світу. З погляду синхронії та діахронії такі номінативні одиниці класифіковано на давні германські запозичення й сучасні німецькі слова та схарактеризовано відповідно до писемних історичних періодів розвитку української мови.

Проведений аналіз такої категорії слів дав змогу констатувати, що фемінітиви-германізми стали результатом тривалих і безперервних українсько-німецьких мовних контактів, у процесі яких лексикон української мови поповнився в основному фемінітивами, мотивованими маскулінативами германського походження, та поодинокими власне німецькими словами. У давньоукраїнський період – це були поодинокі назви жінок, більшою мірою зафіксовано їх у староукраїнській і новий український період, а найбільший процес творення і влиття в мовну картину світу припав для них на XIX і XX ст. Загалом фемінітиви-германізми несуттєво вплинули на формування категорії жіночості української мови і власної мовної картини світу. Це переважно пасивні слова зі специфічними національними ознаками, що вживаються в розмовному чи діалектному мовленні.

Ключові слова: мовна картина світу, діахронія і синхронія, фемінітиви-германізми, українсько-німецькі мовні контакти, германські запозичення.

In the context of an anthropocentric approach to the study of linguistic phenomena, the concept of a language model is becoming increasingly relevant as a means of explicating a conceptual picture of the world. One of the ways to complicate both world pictures is borrowing from related and unrelated languages, as a result of indirect or direct contacts between peoples and their languages. Ukrainian-German contacts play a significant role in enriching and deepening the Ukrainian language model, the evolution of which has covered the entire history of the development of the Ukrainian language and has led to the replenishment of its own lexicon with borrowings of ancient Germanic and modern Germanic origin. The study of Ukrainian-Germanic contacts and their significance in the development of its own linguistic picture of the world is focused on femininives-Germanisms. Therefore, the article is devoted to revealing the history of femininives of Germanic origin on Ukrainian soil as means of foreign language influence on the development of the Ukrainian linguistic picture of the world. From the point of view of synchrony and diachrony, such nominative units are classified into ancient Germanic borrowings and modern German words and are characterized in accordance with the written historical periods of the development of the Ukrainian language. The analysis of this category of words made it possible to state that feminine Germanisms were the result of long and continuous Ukrainian-German language contacts, during which the lexicon of the Ukrainian language was replenished mainly with feminines motivated by masculinities of Germanic origin, and single German words themselves. In the Old Ukrainian period, these were single names of women, they were recorded to a greater extent in the Old Ukrainian and New Ukrainian periods, and the greatest process of creation and incorporation into the language model fell on them in the 19th and 20th centuries. In general, feminine Germanisms had an insignificant impact on the formation of the category of femininity of the Ukrainian language and its own language model. These are mostly passive words with specific national features, used in colloquial or dialect speech.

Key words: language model, diachrony and synchrony, feminine Germanisms, Ukrainian-German language contacts, Germanic borrowings.

Постановка проблеми. Лінгвістика досягла сьогодні рівня інтеграційної науки, що для глибокого і всебічного пізнання та вивчення мови об'єднує не тільки власне лінгвістичні напрями, а й залучає чимало інших наук, унаслідок чого

виникають і розвиваються гібридні науки (етнолінгвістика, лінгвогендерологія, когнітивна лінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та інші). Ще наприкінці минулого сторіччя професор М. Полужин окреслив

і проаналізував кілька парадигм лінгвістичних досліджень, у контексті яких прогнозував еволюцію сучасної мовознавчої науки: експансіонізм, антропоцентризм, експланаторність, інтепретаціонізм, функціоналізм, когнітивізм [див. 21]. З такими ознаками розвивається і сучасна лінгвоукраїністика, у межах якої щоразу більшої актуальності набуває антропоцентрична лінгвістика, що виявляється в посиленому зацікавленні до вивчення мовної картини світу.

Антропоцентризм розглядають як мовознавчий напрям, що характеризує мовні явища через дію людського чинника і досліджує мову задля пізнання самої людини – її носія. Він виражає «загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання – орієнтованість на людину, урахування «людського чинника» в мові, відбиває розуміння того, що мова – «оселя нашого буття» (Макс Гайдеггер), де створений, створюваний і використовуваний для зацікавлення людини засіб суспільної комунікації, де вона і створювач, і користувач [див. 10, с. 38]. Як особливий принцип сучасного лінгвістичного дослідження антропоцентризм полягає в тому, що наукові об'єкти можуть розглядатися за їхньою роллю, призначення, функціями в розвитку особистості для її вдосконалення в процесі взаємодії з навколишнім світом, який постійно і швидко ускладнюється [див. 21, с. 5].

Професор М. Полюжин зауважив, що новим імпульсом у використанні порівняно недавнього антропоцентричного підходу стало поняття картини світу, яке належить до ключових понять, що виражає суть людини та її буття, характер взаємовідношень із зовнішнім світом, умови існування в ньому. «Специфічні особливості людини ніби «олюднюють» мову, привносячи в неї інформацію про досвід і знання, отримані як окремими індивідами, так і попередніми поколіннями суспільства... У завдання сучасної лінгвістики, що обумовлене досягнутим рівнем її вивчення, входить опис того, які сторони, риси, властивості та особливості образу світу в свідомості людини обумовлені існуванням мови [див. 21, с. 6].

Мовна картина світу – вияв у категоріях мови «уявленень певного мовного колективу про будову, елементи та процеси дійсності в її співвідношенні з людиною, що постає основною фігурою мови і як мовець, і як основна активна особа світу порядку, про який сама людина говорить» [див. 10, с. 280]. Вона тісно пов'язана з концептуальною картиною світу, єдність яких убачають у тому, що мовна картина світу є відображенням концептуальної картини світу за допомогою мов-

них засобів, у ній виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу в різних народів [див. 16, с. 96]. Відмінності між мовними картинами світу зумовлені відмінностями в системі значень мовних одиниць, оскільки поза нею вони можуть бути непомітними або незауваженими, однак і матеріальною формою знаків не слід нехтувати, без чого мовні одиниці не можуть існувати [див. 16, с. 98].

На думку вчених, особливості мовної картини світу та її кореляція в концептуальною картиною світу наочно виявляється в лексичній системі, адже простежується прагнення мовної картини світу максимально точно виражати явища концептуальної картини світу в номінативних одиницях, а тому й невідповідність та недосяжність повного злиття цих двох картин світу, адже в мовній картині світу завжди можна виявити семантичні лакуни, які не заповнені мовними одиницями. А такі лакуни особливо відчутні при зіставленні мовних картин світу різних народів, зокрема в носіїв однієї мовної картини світу для назв явищ, які заповнюють ці лакуни, суттєвими виявляються одні ознаки, а в носіїв іншої мовної картини світу свої власні [див. 16, с. 98].

Мовознавці зауважили, що семантичні лакуни можуть з'являтися внаслідок поширення та поглиблення концептуальної картини світу і можуть заповнюватися новими утвореннями на базі основної мови або запозиченими з інших мов одиницями. Зокрема, останній спосіб використовується тоді, коли семантичні лакуни виявляються під час контактів двох або кількох мовних картин світу. Отож одних зі шляхів ускладнення концептуальної і мовної картин світу є заповнення відповідних фрагментів цих картин запозиченнями з інших мов. Це відбувається під час опосередкованих або безпосередніх контактів із різними народами та їхніми мовами, унаслідок чого відбувається своєрідне «зіставлення» або «накладання» двох концептуальних картин світу, при якому виявляються своєрідні «білі плями» на місці явищ, властивих одній картині світу та відсутніх в іншій. Такі лакуни заповнюються елементами концептуальної картини світу іншого народу, а в мовній картині світу вони компенсуються переважно іншомовними елементами [див. 16, с. 99–100]. При цьому слід зазначити, що специфіка мовної картини світу виявляється не тільки при порівнянні мов, споріднених або неспоріднених, а й у зіставленні різних етапів розвитку однієї мови та її взаємодії з однією чи кількома мовами на певних синхронних зрізах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У процесі збагачення та ускладнення української мовної картини світу чималу роль відіграли українсько-німецькі контакти, що охопили майже всю історію розвитку української мови і спричинили поповненню власного лексикону великою кількістю запозичень давнього германського або сучасного німецького походження. Дослідження українсько-німецьких мовних контактів і зокрема лексичних мають уже довгу і глибоку історію в лінгвоукраїністиці. У проведенні вказаних порівняльних студій працю вклали такі мовознавці, як В. Акуленко, О. Горбач, Б. Кобилянський, П. Ковалів, М. Кочерган, О. Лисенко, О. Муромцева, Т. Пиц, О. Пророченко, С. Тимченко та ін. [див. 1, 8, 11, 12, 13, 15, 18, 20, 22, 34]. Аналіз українсько-німецьких мовних зв'язків у їхніх розвідках здійснено переважно на базі запозиченої лексики загалом, із урахуванням різних за семантикою номінативних одиниць. У власному дослідженні об'єктом стали загальні назви осіб і зокрема жіночого роду давнього германського та сучасного німецького походження, їхня роль у формуванні української мовної картини світу.

Загальновідомо, що історію фемінітивів української мови представляють питомі й іншомовні слова. Якщо ж питомі здавна відомі на українському ґрунті, успадковані з дописемних часів, перенесені з епохи в епоху і тепер легко виявляються й простежуються в українській мові, то із запозиченими значно складніша ситуація, бо потрапляли вони на український ґрунт в різні історичні періоди, з неоднаковою інтенсивністю, з різним характером перенесення й адаптування, під впливом певних мовних і позамовних чинників. Водночас запозичені слова чи слова іншомовного походження великою мірою поповнили фемінікон української мови за всю історію її існування. Тому цілісний і комплексний аналіз історії фемінітивів української мови потребує врахування історії різноманітних запозичень на українському ґрунті. Однак проблема наявності й використання фемінітивів іншомовного походження в історії української мови ще не розкрита, вона порушувалася тільки частково під час аналізу фемінітивів літературної або діалектної мови [див. 2, 3, 6 та ін.].

Постановка завдання. До запозичень, що потребують окремого вивчення належать *фемінітиви-германізми*, які мають власну історію виникнення і функціонування в українській мові. У зв'язку з цим *метою розвідки* стало розкриття *фемінітивів-германізмів* на синхронному й діах-

ронному рівнях та їхнього місця в еволюції української мовної картини світу. Терміном *фемінітиви-германізми* означено назви жінок, що походять із давніх германських мов та з німецької мови або мають німецькі мовні ознаки (фонетичні, лексичні, граматичні й інші), розуміючи під поняттям *германізм* слово, окреме значення чи інші елементи, запозичені з німецької мови та інших германських мов або перекладені чи утворені за її зразком [див. 17, с. 97]. Історія фемінітивів германського походження є довготривалою на українському ґрунті, хоч і не дуже багатою та показаною, тому до *завдань* увійшло схарактеризувати їх відповідно до тих історичних періодів, що існували в історії української мови (спільнослов'янського, давньоукраїнського, староукраїнського, нового й сучасного); проаналізувати вплив мовних і позамовних чинників на запозичення фемінітивів із німецької мови, на процеси адаптування германізмів у системі української мови, вдосконалення власної національної мовної картини світу. При цьому йдеться про всі номінативи німецького походження, що були перенесені на український ґрунт із німецької мови або сформовані від німецьких слів у різні історичні періоди.

У межах сучасних різновидів *запозичень*, що виділяють українські мовознавці [див. 31, с. 203], фемінітивам-германізмам належить місце *іншомовних слів*, оскільки вони не зазнали повного пристосування до норм української мови й мають виразні ознаки чужомовного походження [див. 32, с. 238]. А серед іншомовних слів їх можна сприймати як *варваризми*, що знаходяться поза рамками загального вжитку, належать до пасивної лексики з виразними національними відтінками [див. 14, с. 63]. Віднесення до варваризмів можна пояснити такими факторами, як постійним відчутним іншомовним відтінком із давніх дописемних часів дотепер (*князь, бургомістр, швагер*); порівняно невеликим запозиченням назв осіб із німецької мови в різні історичні періоди (*король, герцог, капрал*); більш віддалене контактування української мови з німецькою, ніж із сусідніми; незначні впливи німецької мови на формування категорії фемінітивів української мови (*княжна, королева, попівна, фрау*); зосередження фемінітивів німецького походження переважно з розмовному чи діалектному мовленні (*швагрова, шельма*). Слід звернути увагу й на те, що потуги німецької мови щодо впливу на український фемінікон був незначний через зосередження в ній лексичного фонду, спільного для всіх індоєвропейських мов, і через обмежені словотвірні можливості німецької мови загалом та

в межах фемінітивів зокрема. З історії української мови відомо більше неособових запозичень із германських мов, ніж особових, а серед останніх переважали все-таки назви чоловіків. Тому фемінітиви-германізми слід розглядати переважно як слова іншомовного походження, що походять від германських твірних основ, та долучити до них деякі назв жінок як безпосередні запозичення з німецької мови.

Виклад основного матеріалу. З історії міжмовних слов'янських і германських контактів відомо, що запозичення у слов'янських із германських мов були досить численними і належали до різних епох [див. 18, с. 768–770]. Слов'янські племена ще в додержавний період входили в близькі стосунки з різними германськими племенами, зокрема до нашої ери – з бастардами, у II–III ст. – із готами, у VI ст. – із франками; у VIII–IX ст. – зі скандинавами. Унаслідок таких контактів слов'янські мови запозичили невелику кількість германізмів, що стосувалися переважно військової справи і домашнього побуту (*князь, король, пліч, шлім, меч, котель, блюдо, миса* тощо). Значно більше до слов'янських мов і зокрема до української проникло германізмів у державний період – XI–XXI ст., але й серед таких запозичень небагато назв осіб, до того ж переважають назви чоловіків (*герцог, біскуп, муляр, маляр* тощо) [див. 18, с. 768–770]. Це свідчить про те, що в аналізі фемінітивів германського походження слід відштовхуватися від історичних чинників, які спонукали проникнення германізмів на український ґрунт у різні історичні періоди і зокрема назв чоловіків германського походження, які стали твірною базою для формування відповідних найменувань жінок.

Дослідження процесу становлення категорії жіночості показало, що українська мова не знала в дописемний період фемінітивів, безпосередньо запозичених із германських мов [див. 4, с. 39–41], а були відомі тільки поодинокі назви чоловіків германського походження (*витязь, князь, майстер*) [див. 28, с. 131]. Оскільки контактування слов'янських племен із германськими в дописемні часи були тривалими й постійними, то вчені визначили такі шляхи й етапи проникнення германізмів на слов'янський ґрунт: із прагерманської від III ст. до н. е. до II ст. н. е., із готської в III–VI ст. н. е., із західнонімецької в V ст., із балкано-готської в VI–VII ст. і з давньоверхньонімецької у VIII ст. [див. 7, с. 531]. У вказані часи до слов'янських мов проникали й поодинокі назви чоловіків (*князь* «князь» – із давньоверхньонім., *рорь* «священник» – із

західногерм., *cēsar* «цесар» – через гот. із лат. та ін.) [див. 7, с. 532]. Однак співвідносних із ними чи інших за значенням фемінітивів германського походження в дописемний період не виявлено. Тому можна сказати, що в дописемну добу такі назви жінок не стали виразниками української мовної картини світу.

У межах писемного періоду вчені встановили таку хронологію українсько-німецьких контактів: X–XI ст., XII–XIII ст., XIV–XVII ст., XVIII ст., XIX – поч. XX ст., 20–40-і рр. XX ст., 50-і рр. XX ст. – до нашого часу [див. 18, с. 768–770]. У X–XI ст. – період розвитку Київської держави – між руськими й німецькими землями розвивалися політичні, економічні та династичні зв'язки, що відображалися спочатку, ймовірно, в розмовному мовленні, а згодом і в писемних пам'ятках стали з'являтися давньоверхньонімецькі й готські запозичення (напр., *князь*), а в XII–XIII ст. – період феодального роздроблення Київської держави, зростання ролі окремих князівств, спустошення Києва монголо-татарами – особливого значення набуло Галицько-Волинське князівство, розміщення якого не могло уникнути зв'язків із Західною Європою (прийняття магдебурзького права, що відкрило дорогу до німецької колонізації українських земель, посилювало німецько-українські контакти, а відповідно і потік німецьких слів) (*герцог, біскуп* та ін.) [див. 18, с. 769]. На ці два періоди припав розвиток української літературно-писемної мови з унікальним правописом та власною вимовою [див. 19, с. 448], або давньоукраїнської [див. 35, с. 54]. У межах цього часу не виявлено ніяких безпосередніх германських запозичень серед фемінітивів української мови. Водночас у писемних пам'ятках простежено використання деяких назв жінок, мотивованих маскулінативами германського походження (*княгиня, княжна, королева, королиця* та ін.) [див. 5]. Такі поодинокі запозичення не вносили суттєвих змін у збагачення власної мовної картини світу, але засвідчували поширення лексичних одиниць для вираження таких реалій, як позначення осіб за становими ознаками загалом і жінок за станом батька або чоловіка зокрема.

У XIV–XVII ст. – період існування Великого князівства Литовського і Речі Посполитої – посилювалися та збагачувалися українсько-німецькі мовні взаємини і насамперед через позамовні чинники. Так, у часи розвитку Великого князівства Литовського тодішня західноруська мова (спільна літературна мова для українського й білоруського народів) як державна сприяла вільному контактуванню української мови з різними європейськими

і зокрема з німецькою. Лексику української мови поповнили тоді германізми адміністративного, побутового, торгівельного, ремісничого призначення (*бургомістр, крах, рада, кухня, ринок, крам, гандель, фунт, верстат, ярмарок* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567]. У період існування Речі Посполитої українська мова мала більш відкритий доступ до європейського світу, ніж раніше, завдяки польському посередництву і входженню України в безпосередні контакти з віддаленими країнами. Унаслідок цього до українського лексикону численно збільшився потік і німецьких слів, причому з різноманітних сфер: торгівельної, друкарської, будівельної, технічної, виробничої, культурної, військової (*шинк, друк, шрифт, дах, брук, муляр, карниз, дріт, плomba, клапан, гута, лата, штольня, арфа, флейта, патронташ, кітель, фельд'єгер* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567]. Однак чимало германізмів проникало на український ґрунт і через посередництво сусідніх мов, зокрема в XIV–XV ст. – через чеську, а в XVI–XVII ст. – через польську. А в історії української мови період XIV–XVII ст. загалом – це були часи розвитку й функціонування староукраїнської мови, або середньоукраїнської [див. 19, с. 448; 35, с. 55]. Проте в писемних пам'ятках такого протяжного часового зрізу не виявлено фемінітивів, безпосередньо запозичених із німецької мови, хоч у розмовному мовленні вони могли бути цілком законними як співвідносні із маскулінативами слова. Але показовими стали тоді фемінітиви, мотивовані маскулінативами німецького походження, що потрапили на український ґрунт переважно опосередковано (через польську мову), рідше безпосередньо (*гетмановая, бондаревая, кухарка, гафтарка, крамарка, малярка, бурмистриха, шляхтянка, шинкарка, скарбникова, майстриня, майстрова, канцлярня, рыцержка* та ін.) [див. 3, с. 80–88; 4, с. 42–43]. Оскільки ж маскулінативи чи інші германізми зазнали тільки необхідної адаптації до норм староукраїнської мови, то варто говорити про те, що в структурі таких фемінітивів відобразилися тільки німецькі корені. Порівняно з давньоукраїнським періодом, староукраїнська мовна картина світу відзначалася значним обсягом указаних номінативних одиниць, які відображали розвиток виробничої, ремісничої, господарської та іншої діяльності не тільки чоловіків, а й жінок; запровадження нових чинів, посад, станів, що призвело до розмежування за високим, середнім та низьким соціальним станом і позначення жінок за відношенням до відповідного стану батька й чоловіка (*старостянка* «дочка старости» і *старостиня* «дружина

старости»). Саме на староукраїнський період припало найбільше творення найменувань жінок стосовно чоловіка й батька (андронімів і патронімів), що стали презентували тоді в національній мовній картині соціальне розшарування українського суспільства в тодішніх історичних реаліях.

У XVIII ст. українські й німецькі народи перебували в більш тісних і відкритих безпосередніх взаємостосунках і взаємовпливах, ніж до цього часу. Це зумовлено було багатьма позамовними чинниками (заселення східних українських земель німецькими фахівцями із різних галузей промисловості в кінці XVII – на початку XVIII ст., колонізація південних земель іноземцями і зокрема німцями в кінці XVIII ст., поширення айстро-угорської влади на західних землях в 70-х роках XVIII ст. та введення німецької мови в навчання, управління, військо та в інші сфери), що надало німецько-українським відносинам інтенсивного характеру і забезпечило поповнення українського лексикону багатьма новими німецькими запозиченнями (*бруствер, ордер, крейцер, штрек, шахта, цанга* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567].

У XIX ст. і до початку XX ст. німецько-українські контакти сягнули високого культурного рівня завдяки мовним і позамовним впливам (активізація іншомовної лексики, поява термінологічних і загальномовних словників, переклади філософської, суспільно-політичної й художньої німецької літератури), що зумовило входження до українського лексикону різних книжних слів (*авторитет, конфлікт, колективізм, публіцистика, рентген* тощо). При цьому, у ролі посередниць на сході України була російська мова, а на заході – польська мова [див. 18, с. 769]. Слід зазначити, що на кінець XIX – початок XX ст. припав і розквіт Німеччини та німецької мови завдяки високому розвитку німецької науки й культури, їхньому потужному фінансуванню, що забезпечило сприйняття німецької мови як престижної світової мови в освоєнні наукових знань [див. 33, с. 101–102].

Для України в історичному розрізі на XVIII ст. і першу половину XIX ст. припав розвиток нової української літературної мови, або пізньої середньоукраїнської, а з другої половини XIX ст. – від творчості Тараса Шевченка – формування сучасної української літературної мови [див. 19, с. 448; 35, с. 55]. За різними писемними джерелами (науковими, художніми, офіційно-діловими й іншими) можна констатувати про поповнення української лексики XVIII–XIX ст. переважно фемінітивами, мотивованими маскулінативами-германізмами, що стали надбанням староукраїнської або нової

української доби і зводилися до певних німецьких коренів, напр.: *архв'янка, лимариха, махлярка, німка, скляриха, трактирничка, цехмистриха* та ін. [див. 25, I, с. 10; II, с. 359, 412, 567; IV, с. 138, 279, 428]. Водночас лексикографічні праці фіксують і фемінітиви німецького походження, успадковані з минулих епох, що набули різного структурного й семантичного вираження, напр.: *княгиня, княгівна, княжна, княжешка, князівна крамарка, крамарівна, крамарочка, крамариха* [див. 25, II, с. 257–258, 299]. Нові історичні обставини спричинили поступову архаїзацію андронімів і патронімів, оскільки у вказаний період із національної картини світу зникали відповідні реалії, успадковані зі староукраїнської доби – позначення осіб за різним станом, чином, посадою, функцією. Однак у новий український період назви жінок за відношенням до їхніх батьків і чоловіків ще тривалий час утримувалися у вжитку, за аналогією до них могли утворюватися і нові позначення жінок, унаслідок появи нових професій. Чимало з таких номіналом означали вже жінку за її видом діяльності чи зайнятості (*кравчиха, ткачиха, шевчиха*). Словотворчими засобами презентування андронімної лексики в мовній картині світу були суфікси *-их(а), -к(а)*, рідше *-ов(а), -ев(а), -ш(а)*, а патронімної – суфікси *-івн(а), -анк(а), -янк(а)*, напр.: *гетьманиха, гетьманівна, гетьманка, гетьманова, гетьманша* [див. 25, I, с. 281]. Розвиток стилістично забарвленої лексики призводив до утворення здрібніло-пестливих утворень, напр.: ; *фраїрка, фраїрочка, фраїрча* [див. 25, IV, с. 379].

Упродовж XX ст. українсько-німецькі відносини мали неоднаковий характер (у 20-х рр. були слабкими і не залишили помітних слідів у мовах, у кінці 20-х – на початку 30-х рр. пожвавилися з уведенням німецької мови до середніх шкіл, із обміном спеціалістами між країнами, у 40-х рр. зумовлювалися подіями Другої світової війни, з 50-х рр. посилювалися стосунки України з НДР, ФРН, Австрією на політичному, технічному, культурному й спортивному рівнях), що спричинило входження чималої кількості германізмів у сучасну українську мову (*агресор, анилаг, капут, фриз, бундестаг, цейтнот, шлягер, моторолер, дедерон* тощо) [див. 18, с. 769]. І до теперішнього часу основними сферами взаємодії німецької й української мов залишилися спортивна, технічна, суспільна й культурна (*бундеслига, бундесмашина, автобан, автофаркоп, гастарбайтер, кіндерсюрприз, кітч* тощо) [див. 27, с. 270–271]. Учені зауважили, що сучасна українська мова засвоїла близько тисячі німець-

ких слів (без термінології спеціальних наук чи галузей виробництва) [див. 18, с. 769]. А термінологія української мови досить багата на кальки з німецької мови (*землетрус, мовознавство, перевиробництво, півострів, підприємство, поняття, світогляд* тощо) [див. 23, с. 27]. Все ж до загального вжитку і до спеціальної термінології увійшло найбільше неособових назв та небагато особових номіналом німецького походження. А неособові лексеми і назви чоловіків могли стати твірною базою для відповідних назв жінок. Тому до германізмів сучасної української мови слід віднести й окремі фемінітиви німецького походження (з німецькими основами).

На сучасному етапі поняття *фемінітиви німецького походження* охоплює всі давні германізми, що виникли в минулому і збереглися дотепер в українській мові, та сучасні германізми, які мотивовані німецькими назвами чоловіків або мають у своїй структурі німецькі корені. З давніх утворень до сучасної української мови перейшли майже всі фемінітиви німецького походження (мотивовані германізмами або з німецькими коренями у своїй структурі), що набули різного словотвірного вираження, напр.: *арфістка, арф'янка, арф'ярка; майстерниця, майстриха, майстрова; римариха, римарівна, римарка* [див. 26, I, с. 63; IV, с. 600; VIII, с. 535]. Та найбільшу кількість сьогодні становлять фемінітиви-германізми, що виникли у XX ст. Такі назви жінок можна поділити на дві групи: безпосередні утворення (мотивовані маскулінативами-германізмами на зразок *броварниця, графиня*) й опосередковані утворення (мотивані німецькими коренями на зразок *бешкетниця, вафельниця*) [див. 9, I, с. 261, 585, 180, 340]. Водночас слід зауважити, що більшість німецьких лексем (особових чи неособових назв), які стали твірною базою для відповідних фемінітивів, були запозичені через посередництво польської мови (*адресатка, вахтерка*), рідше російської й польської (*агентка*), російської або польської (*бухгалтерка*) чи французької (*баронеса*) [див. 9, I, с. 50, 341, 45, 311, 146]. Тому найбільшу кількість слів у межах сучасних фемінітивів-германізмів становлять опосередковані утворення, тобто ті, що мають у своїй основі корені німецького походження, які, до того ж, запозичені через посередництво інших мов (переважно польської), напр.: *гендлярка, друкарка, спекулянтка, торф'яниця, трактирниця, тюремниця, факельниця, фельдшерка, флейтистка, шахрайка, шахтарка* [див. 9, I, с. 494; II, с. 135; 26, IX, с. 498; X, с. 211, 226, 334, 551, 574, 606; XI, с. 423, 424]. Невелику кількість становлять

фемінітиви, зумовлені маскулінативами-германізмами, напр.: *герцогиня, графиня* [див. 29, с. 167, 190], *швагрова, швейцарка, шпінка* [див. 26, XI, с. 426, 428, 525]. Сучасній українській мові відомі й деякі фемінітиви, безпосередньо запозичені з німецької мови на зразок *принцеса, фрау, фрейліна* й інші [див. 29, с. 561, 726].

Слова з нейтральною та позитивною семантикою характеризують жінок високого стану чи жінок-німкенів (*фрау*), а слова з негативною семантикою вказують переважно на поведінку, вчинки, якості будь-яких жінок (*шельма*). Фемінітиви германського походження чи безпосередньо запозичені з німецької мови загалом є стилістично нейтральними, але рідковживаними в сучасній українській мові. Вони можуть використовуватися в будь-якій професійній сфері, відповідно до комунікативної мети або зі стилістичною настановою. Водночас чимало фемінітивів-германізмів набули яскравого стилістичного забарвлення (переважно негативного), із яким локалізувалися в розмовному або діалектному мовленні, наприклад, у гуцульському діалекті маємо слова *флякорниця, швагрова, шельма, штольфа* [див. 2, с. 68].

Висновки. Проведене дослідження дало змогу узагальнити, що історію фемінітивів української мови творять не тільки питомі чи власне українські слова, а й запозичені, серед яких невелику частку становлять і фемінітиви германського походження, що по-своєму вплинули на становлення категорії жіночості в українській мові і на формування національної мовної картини світу. У сучасній українській мові фемінітиви германського походження набули

статусу іншомовних слів і можуть бути означені терміном фемінітиви-германізми (давні германські запозичення, слова німецького походження та з німецькими мовними ознаками). А завдяки тривалим і безперервним українсько-німецьким взаєминам відображають у власній мовній картині світу окрему неповторну історію іншомовних слів, що охоплює загалом писемний період – Х–XXI ст. У ній простежується в основному творення фемінітивів на базі маскулінативів германського походження, із численним зростанням їхньої кількості в середньоукраїнській, новий і сучасний періоди.

Фемінітивами-германізмами сучасної української мови стали давні слова германського походження (*княгиня, королева, майстриха*) і нові слова – опосередковані утворення (*спекулянтка, флейтистка*), безпосередні утворення (*генеральша, кандидатка*) і власне німецькі слова (*принцеса, фрейліна*). Стилістично нейтральний характер фемінітивів германського походження все ж не дав їм змоги твердо закріпитися в загальнолітературному активному вжитку через відчутні специфічні національні риси, тому така категорія запозичень належить до рідко вживаної лексики, характерної для усного мовлення.

Перспективою наступним лінгвістичних досліджень мало би стати розкриття не тільки лексичних, а й фонетичних, словотвірних, граматичних засобів утілення в національній мовній картині світу запозичень із німецької та інших європейських мов, а в контексті порівняльних студій встановлення специфічних особливостей власної мовної картини світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 12–19.
2. Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. Вип. XXV–XXVI. С. 67–72.
3. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика: дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 260 с.
4. Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. Вип. XI–XII. С. 39–48.
5. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. С. 28–34.
6. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2019. Ч. I–II.
7. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Кристенко А. П. та ін.; за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.
8. Горбач О. Німецькі позичені слова в українській мові: текст доповіді. Окремий відбиток. Київ, 1995. 25 с.
9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
10. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 912 с.
11. Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові. *Мовознавство*. 1976. № 6. С. 31–35.
12. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду Х–XIV ст. Нью-Йорк, 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

13. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 19–24.
14. Ленець К. В. Варваризм. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 63.
15. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук Харків : Харківський державний університет, 1999.
16. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови: монографія. Харків: Харківський нац. пед. університет імені Г. С. Сковороди, 2011. 305 с.
17. Муромцева О. Г. Германізм. Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 97.
18. Муромцева О. Г., Скачкова В. В. Українсько-німецькі мовні контакти. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 768–770.
19. Німчук В. В. Походження української мови. *Етнічна та етнокультурна історія України* : у 3 т. / ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.
20. Пиц Т. До історії дослідження німецьких запозичених слів в українській мові. *Українська мова*. 2013. № 2 (46). С. 84–99.
21. Полюжин М. М. Сучасні парадигми лінгвістичний досліджень. *Проблеми романо-германської філології* : зб. наук. праць. Ужгород, 1998. С. 3–15.
22. Пророченко О. П. Німецькі лексичні запозичення в лексико-семантичній системі української мови. *Питання романо-германської філології та методика викладання іноземних мов*. 1975. Вип. 2. С. 81–87.
23. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 4. С. 16–32.
24. Сімонок В. П. Мовні запозичення на історико-філологічному тлі. *Семантика мови і тексту* : матеріали XI конференції. Івано-Франківськ, 2012. С. 566–569.
25. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л. М. Кудрякіна, Н. М. Отрох, Л. С. Шорубалка; надруковано з видання 1907–1909 рр. фотоспособом. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
26. Словник української мови: у 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
27. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-е вид., перероб. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
28. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1973. 440 с.
29. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
30. Ткаченко О. Б. Запозичені слова. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 202.
31. Ткаченко О. Б. Запозичення. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 203.
32. Ткаченко О. Б. Іншомовні слова. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 238–239.
33. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. Київ : Спалах, 2004. 272 с.
34. Тимченко С. П. Германізми в українській мові: дослідження від професора Шаровольського до сьогодні. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць КНУ. Київ, 2007. Вип. 22. Ч. 11. С. 133–137.
35. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. Харків : Акта, 2002. 1056 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025